

РЕСПУБЛИКАМИЗДА ДАВЛАТ АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Фаргона солиқ техникуми ўқувчиси Абдукаримова Севара

Фаргона солиқ техникуми ўқувчиси Абдубаннобова Нилуфар

Фаргона солиқ техникуми ўқувчиси Абдураззоқов М

Аннотация

Мақолада давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятларининг иқтисодиётдаги роли юзасидан чет эл олимларининг қарашлари, республикада фаолият кўрсатаётган акциядорлик жамиятларининг иқтисодиётдаги ўрни кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятлари, корпоратив бошқарув, ялпи ички маҳсулот, стратегик соҳалар

Кўплаб мамлакатларда стратегик аҳамиятга эга коммунал, транспорт, энергетика ва бошқа соҳаларда фаолият кўрсатаётган давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятларининг фаолияти фуқароларнинг кундалик ҳаётига ва иқтисодиётнинг ривожланишига тўғридан-тўғри таъсир қилади. Жаҳон банки маълумотларига кўра, давлат корхоналари COVID-19 пандемиясидан олдин муҳим роль ўйнаган ва пандемиядан кейинги даврда ҳам шундай бўлади. Давлат корхоналари сўнгги йигирма йил ичида энг йирик ва энг тез ривожланаётган трансмиллий компаниялардан бўлди. Халқаро валюта жамғармаси тадқиқоти шуни кўрсатдики, сўнгги 10 йил ичида дунёнинг энг йирик корпорациялари орасида давлат корхоналарининг аҳамияти икки барабар ошган: уларнинг активлари 45 триллион АҚШ доллари миқдорида ҳозирда жами глобал ялпи ички маҳсулотнинг 50 фоизини ташкил этади.

Бир қатор чет эл профессор олимлари томонидан давлат улуши мавжуд корхоналарнинг иқтисодиётдаги роли тадқиқ этилган бўлиб, жумладан, Ж. Жонсон, К. Шоулз ва Р.Уиттингтонларнинг хулосасига кўра, давлат иштирокидаги корпорацияларнинг асосий функцияси бўлиб, миллий иқтисодий

ва ижтимоий ривожланишнинг стратегик устуворликларини корпоратив механизмлар орқали амалга ошириш ҳисобланади.

Р.Кловиен, Э.Гимзаускиен ва Д.Мисиунаслар Болтиқбўйи мамлакатларидаги давлат иштирокидаги корхоналар энергия, сув, жамоат транспорти, алоқа, соғлиқни сақлаш, таълим ва ижтимоий хизматлар каби давлат хизматларининг асосий субъектлари сифатида тан олган. Муаллифлар томонидан давлат иштирокидаги корхоналар мамлакат ялпи ички маҳсулотига сезиларли ҳисса қўшишини ҳисобга олиб, уларнинг фаолиятини тўғри баҳолаш тизими зарурлигини таъкидланган.

Фикримизча, Ўзбекистонда ҳам давлат иштирокидаги корхоналарда корпоратив бошқарувни жорий этиш ва унинг ҳолатини баҳолаб бориш жуда муҳим ҳисобланади.

Л.Путтерман ва Х.Донг томонидан олиб борилган тадқиқотда Хитойда давлат корхоналарининг иқтисодиётдаги роли ўрганилган бўлиб, уларнинг ҳулосасига кўра, давлат корхоналари иқтисодий ўтиш даврида кенг кўламли бандликни таъминлагани, ижтимоий барқарорлик ва умумий фаровонликни оширгани қайд этилган.

Худди шундай К.Нақви ва Э.Гинтинг ҳулосасига кўра, давлат корхоналари энергия, транспорт, сув ва табиий ресурсларни ўрганиш каби кўплаб соҳаларда муҳим инфратузилма ва давлат хизматларини тақдим этишда катта ҳисса қўшади.

Юқорида номлари келтирилган хорижий олимлар томонидан аҳоли учун зарур, хусусий сектор учун норентабел бўлган, таянч хизматларни кўрсатишда давлат иштирокидаги корхоналарнинг роли муҳим эканлигини эътироф этишган.

Ф.Нита, С.Тегуҳ томонидан Индонезиядаги давлат иштирокидаги корхоналарнинг иқтисодиётдаги ўрни ва роли ўрганилиб, улар корхоналарнинг давлат даромадидаги ҳиссаси 24 фоизни, давлат корхоналарининг даромад, соф фойда ва капитал ҳажми бўйича иқтисодиётга қўшадиган ҳиссаси нисбатан пастлигини таъкидлаб, тадқиқотчиларнинг ҳулосасига кўра, кўплаб давлат

корхоналари ҳали самарали ишламаганлиги қайд этилган. А.Адеми ва Б.Аккерс томонидан давлат иштирокидаги корхоналарнинг иқтисодиётга потенциал муҳим ҳиссасига қарамай, улар кўпинча корпоратив бошқарув билан боғлиқ жиддий муаммоларга дуч келишини кўрсатиб ўтишган.

Папенфуб ўз ишида давлат корхоналарида корпоратив бошқарув муаммолари кўлами хусусий корпоратив тузилмаларга қараганда юқори эканлигини таъкидлаб ўтган.

А.Якимовнинг фикрига кўра, давлатнинг иштирокидаги корпорацияларнинг ролини куйидагича тавсифлайди: “давлат иштирокидаги акциядорлик жамиятлари давлат назорати ва иқтисодиётнинг турли тармоқларини стратегик ривожлантириш устуворликларини таъминлаш функцияларини корпоратив механизмлар орқали амалга оширади, давлат бюджети даромадларининг маълум қисмини дивидендли даромад ҳисобидан шаклланишига кўмаклашади”

Номлари юқорида зикр этилган иқтисодчи олимлар давлат иштирокидаги корхоналарнинг асосий функцияларидан бири сифатида давлатнинг иқтисодий ва ижтимоий сиёсатини корпоратив механизмлар орқали амалга ошириш ҳамда уларда корпоратив бошқарувнинг замонавий услубларини жорий этиш зарурлигини эътироф этишади. Халқаро тажриба шуни кўрсатдики, акциядорлик жамиятлари қимматли қоғозларининг листингга киритилиши мазкур жамиятларда корпоратив бошқарув нисбатан юқори даражада йўлга қўйилганидан ва юқори талабларга жавоб беришидан далолат беради.

Республикамизда қимматли қоғозлари “Тошкент” РФБ листингига киритилган жамиятлар таҳлил қилинганда, листингга киритилган жамиятларнинг кўпчилигида давлат улуши мавжудлиги аниқланди. Жумладан, давлат улуши назорат пакетидан, яъни 50 фоиздан кам бўлган “Товар хом ашё биржаси” АЖ (давлат улуши 26 фоиз) уч йилдан бери листингни энг юқори тоифасига киритилган.

“Тошкент” РФБда амалга оширилган битимлар ҳажми ва сони таҳлили натижасида, давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятлари қимматли қоғозлари билан амалга оширилган битимлар ҳажми тегишлича 2020 йилда 25,4 фоиз, 2021 йилда 24,0 фоиз ва 2022 йилда 8,0 фоизни ташкил этган бўлсада, битимлар сони деярли ўзгармаган (2020 йилда 83,7 фоиз, 2021 йилда 81 фоиз, 2022 йилда 80,3 фоиз). Фонд бозори ривожланган мамлакатларда асосий эътибор битимлар сонига қаратилишини инобатга олиб, республикамизда котировка учун асос ҳисобланган асосий нархлар давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятлари қимматли қоғозлари ҳисобига шаклланаётганлигини кузатишимиз мумкин. Бу албатта, фикримизча, яхши тенденция, сабаби давлат улуши мавжуд бўлган акциядорлик жамиятларида миноритар акциядорлар қанча кўп бўлса, уларнинг фаолияти очиклиги ва шаффофлиги шунча юқори даражада таъминланади.

Экспертларнинг фикрига кўра, Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотида давлат иштирокидаги корхоналарнинг улуши 55 фоизни ташкил этади. Россияда бу кўрсаткич 35 фоиз, Сингапурда 15 фоиз, ривожланган мамлакатларда ўртача кўрсаткич – 20-25 фоиз³⁴.

Давлат улуши мавжуд акциядорлик жамиятларининг иқтисодиётдаги улуши юқори деган хулосага келган ҳолда, уларни босқичма-босқич қисқартириш ва стратегик муҳим аҳамиятга эга бўлган давлат ихтиёрида қоладиган жамиятларда корпоратив бошқарув тамойилларини жорий этиш иқтисодиётнинг асосий кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Building SOE Crisis Management And Resilience Emerging Practices and Lessons Learned during the COVID-19 Crisis, 2022, World Bank Group, Page 3
2. <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/05/07/blog-state-owned-enterprises-in-the-time-of-covid-19>
3. Джонсон Дж., Шоулз К., Уиттингтон Р. Корпоративная стратегия. Теория и практика. – М.: Вильямс, 2007. – С. 71.

4. Klovienė Ruta, Edita Gimzauskienė and Dalius Misiūnas. 2015. The Significance of SOEs Performance Measurement as Policy Instrument in Baltic Countries. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 213: 286–92.
5. Putterman, Louis, and Xiao-Yuan Dong. 2000. China's State-Owned Enterprises: Their Role, Job Creation, and Efficiency in Long-Term Perspective. *Modern China* 26(4): 403–47.
6. Naqvi K, Ginting E. 2020. State Owned Enterprises and Economic Development in Asia. ADB Publication: Reforms, Opportunities, And Challenges For State Owned Enterprises, Chapter 1: 1-44
7. Nita Ferdiana, Teguh Sugiyarto 2022: State-Owned Enterprises (SOEs): The Role in Economic Development and The Determinant of Its Performance, *Jurnal Ekonomi dan Kebijakan Pembangunan* 11(2): 91-107
8. Adeyemi Adebayo and Barry Ackers, 2022: Insights on Corporate Governance Practices of State-Owned Enterprises (SOEs). *Journal of Accounting and Investment* Vol. 23 No. 1, January 2022